

Abdülkadir DAĞLAR*

SÖZÜN TÖZÜ ŞİİRİN CEVHERİ: MAZMÛN

Öz: Genel anlamda düşünce dünyası, varlık alanında yer alan cisim sâhibi her şey hakkında olduğu gibi, san'at eserlerinin de ilk özü yani cevherine dâir bazı fikir ve teoriler ortaya koymuştur. Anlam dünyası ile kurduğu ilişkilerin niteliğine bağlı olarak, ses ve söz san'atları arasında önemli bir yer tutan şiirin oluşum sürecinin ilk noktasındaki özün niteliği ya da şiirin nasıl bir cevherden türediği hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür.

İslâm şiir geleneğinin şuûraltı temelinde de geniş bir yer tutan tasavvuf nazariyatına göre, genel olarak varlığın en temel ilk cevheri, Allâh'ın kendi zâtından yaratmış olduğu Hakikat-ı Muhammediyye'dir; sonraki süreçte ma'nâ ve şekil bilgileri sâbitlenerek Levh-i Mahfûz'a kaydedilmiş olan her varlığın ondan türediği kabûl edilmiştir. Bu minvâlde, şiirin lafzî/sözel cisminin aslı cevherinin Levh-i Mahfûz'da saklı olduğunu kabûl eden dîvân edebiyâtı geleneği, cevher terimini farklı kelimelerle oluşturduğu terkîb ve kombinasyonlarda dile getirmekle birlikte, sözün özü ya da tözü bağlamında mazmûn kelimesi ile de bir arada kullanmaktadır.

Bu makâle, "Dîvân şiiri dünyasında A'yân-ı Sâbite'si (değişmez sâbit görüntüler) Levh-i Mahfûz'da yer alan kelâm/şiir cevherlerine mazmûn denir." temel fikir ve iddiâsı üzerine kurulmuştur. Ana fikir, çoğunluğu tasavvuf literatürünün klâsik kaynaklarından ve dîvân şiirinden yapılan örnek metin alıntıları ile desteklenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, iddiâyı destekleyeceği düşüncesiyle, son dönem şâirlere âit manzûm ve mensûr metin örneklerine yer verilerek gelenekle bir bağ kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cevher, Şiir, Mazmûn, Levh-i Mahfûz, A'yân-ı Sâbite

ESSENCE OF WORD SUBSTANCE OF POEM: MAZMÛN

Abstract: In the general sense, the world of thought has revealed some ideas and theories about the first essence, that is, the substance of the artworks, as well as about everything in the field of being. Depending on the nature of the relationships which are established with the world of meaning, various ideas have been put forward about the nature of the essence in the first point of the formation process of poetry, which holds an important place between the sound and verbal arts, or the essence which constructs the poetry.

According to Sûfî theory, which has a large place on the basis of the Islamic poetry tradition, the most basic essence of existence in general is the Hakikat-ı Muhammediyye that Allah created from his own; in the later process, all the things recorded in Levh-i Mahfûz were accepted as being created from him by ascertaining the knowledge of the form and meaning. The tradition of dîvân literature, which accepts that the essential substance of poetic lyrical/verbal substance is kept in Levh-i Mahfûz, expresses the term of essence in abstractions

* Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Kayseri/TÜRKİYE
abdaglar@gmail.com

and combinations with different words, but also in combination with the word mazmûn, in the context of the essence or substance of word.

This article is based on the fundamental idea and the claim that “In the world of dîvân poetry, essence of word/poem, whose A’yân-ı Sâbite (unchanging stable images) is in Levh-i Mahfûz is called mazmûn.”. The main idea is to be supported by sample text citations from the classical sources of the Sûfi literature and the divan poetry. In addition, a connection with tradition has been established by giving examples of poetry and prose of the recent period poets considering that these examples will support the claim.

Keywords: Substance, Poem, Mazmûn, Levh-i Mahfûz, A’yân-ı Sâbite

*Ma'nâ-yı kelâm şâhid-i mazmûn-ı hudâdır
Gönlüm sadefinden olur azrâ gibi peydâ...
(Şeydâ)*

Sözün tözü olarak şiirin cevherini hazîne istiâresi dâiresinde soruşturup aramaya şiir-şerh ilişkisini de yorumlar mâhiyette bir teşbîhi dile getirerek başlanabilir:

Ses ve söz unsûrlarıyla şiirin lafzı bir hazîne odası kabûl edilecek olursa, şiirin ma'nâ, murâd ve mazmûnu o odanın -her birine ancak diğerinin içinden geçilebilen- gizli bölümlerinde saklı bulunan mücevherât saymak mümkündür. Bu teşbîh çerçevesinde, hazînenin en değerli cevheri mazmûndur. Şiirin lafız tabakası somut ve soyut anlam tabakalarına açılan bir hazîne kapısı şeklinde düşünülecek olursa, şerh de o kapının açılıp son noktada mazmûn cevherine ulaşmak için başlatılan -ve geliştirilen- açma -ve arama- ameliyesi olarak kabûl edilebilir.

Yahya Kemal Beyatlı, -poetik bir mâhiyet de arz eden- *Çamlıca Gazeli*'ndeki

*Esrâr-ı nazmı şerhedemez akl-ı dünyevî
Eflâke perr ü bâl açan efkâr söylesün (1993: 68)*

beyti ile, nazmın sırlarını dünyevî aklın şerh edemeyeceğini, onları ancak feleklere doğru kanatlan fikirlerin dile getirebileceğini söylerken, aslında, şiirin saklı ve sırlı cevheri sayılan mazmûnun, akl-ı ma'âş (yatay cismânî akıl) ile değil de akl-ı ma'âd (dikey cevherî akıl) ile keşf edilip kavranabileceğini îâm etmektedir.

Şiiri şerh etmenin gâyesi sırlı mazmûn cevherini bulmak ise, onu bu yatay cismânî âlemde aramanın yanlış, dikey cevherî âlemde aramanın doğru olacağı anlaşılmaktadır. Feleklerin -Arş feleğinin altında yer aldığı kabûl edilen- cevherler hazînesi ise Levh-i Mahfûz'dur; aynı zamânda o, şiirlerin mazmûnlarının da saklı tutulduğu sırlı aynadır. Şârih -âdetâ şâir gibi- şiiri şerhe başlamadan önce kendi fikir/hayâl aynasını o hazîneye tutmalıdır.

Sonucu önceden hissettiren böyle bir girişin ardından *cevherin* geleneksel İslâm fikir ve edebiyât âleminde ana hatlarıyla nasıl kavrandığına değinilebilir.

İslâm felsefesi ıstılâhında, -öz bir ifâdeyle- kıymeti kendisiyle kâim olup kendisiyle tanımlanabilen ve kendisinden başka şeylerin tür(ev)lendiği şeye *cevher* (töz), sonradan bu cevherden tür(ev)lenip cevheriyle tanımlanabilen ve kıymetini cevherinden alan şeylere de *'araz* dendiği bilinmektedir. Yunan filozoflarından İslâm filozoflarına, atomculardan metafizikçilere, kelâmcılardan tasavvufçulara birçok mütefekkir cevherin mâhiyeti hakkında etrâflı nazariyeler ortaya koymuştur.

İslâm düşünce geleneğinde ortaya konan cevher nazariyelerinin açıklık getirmeye çalıştığı konulardan biri de Allâh-cevher ilişkisidir. Allâh'ın bizâtihi cevher olduğunu ileri süren bazı düşünürlere karşılık, onun cevher olmadığını ve yaratılışın özüne yani ilk mahlûka karşılık gelen cevheri kudretiyle yarattığını savunan mütefekkirlerin -bu konudaki görüşlerinin- daha geniş bir dâirede kabûl gördüğü anlaşılmaktadır.¹

Bu zemîn üzerindeki tartışmaların yanı sıra dîvân şiiri geleneğinin de cevher kavramına ilişkin yaklaşımları ve bakış açıları dikkat çekicidir. Dîvân şâirlerinin kelâmın hakîkî mâhiyeti ve cevherine dâir tefekkür ve tasavvurları arasında ortaya çıkan *cevher-mazmûn* alâkası kendine hâs bir alt düşünce alanı oluşturmaktadır. Mazmûnun *gül*, *şâhid* gibi varlık ve kavramlardan başka *cevher* kavramı ile birlikte de anıldığı görülmektedir ki bunun, *şiir cevheri* olarak kabûl edilebileceğini akla getirmektedir.

Cevher-mazmûn ilişkisini dîvân şiiri metinleri ışığında okumaya başlamadan önce, bu şiir geleneğinin mecâz ve istiâre zemînini önemli ölçüde teşkil etmiş olan nazarî ve edebî tasavvuf literatürünün, cevher kavramına yaklaşımına -konunun devâmına da ışık tutacak- örnek metinlerle değinmek, yerinde olacaktır.

Cevherî Hakikat

Tasavvuf geleneğinde cevher nazariyesinin esâsı ilgililerce çok bilinen bir hadîs-i kudsîye dayanmaktadır ki aslında tüm tasavvuf kozmogonisinin de ana mihveri sayılmaktadır:

"Kuntu kenzen mahfiyyen fe ahbebtu en u'rafe fe halaktu'l-halka liu'rafe. (Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeyi sevdim (istedim), bilinmek için halkı yarattım.)"

Bu kudsî hadîse göre Allâh mutlak hazînedir; ona, gelenekte *kenz-i mahfi* -ya da *genc-i mahfi* denilmektedir.

Bu anlayış ve algılayışın devâmı bâbında, Allâh'ın kendi nûrundan -ya da mutlak hazînesinden- yeşil bir *cevher* yarattığı ve ilk mahlûk olan bu cevherin Nûr-ı Muhammedî/Hakikat-ı Muhammediyye şeklinde isimlendirildiği, sonraki mahlûkâtın ise bu ilk cevherden yaratıldığı kabûl

¹ Tefekkür târîhinde cevher mefûmuna dâir tartışmalar hakkında etrâflı bir giriş için bkz. İlhan Kutluer, "Cevher", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 450-455.

edilmektedir. Bu cevherden yaratılan ilk feleğe *Arş* denilmiştir; bu feleğin hemen altında -*Kürsî* feleğinin üzerinde- *Kalem* ve *Levh* yer almaktadır.²

Tasavvuf literatüründe Câbir bin Abdullâh'a nisbet edilerek *Câbir Hadîsi* diye meşhûr olan hadîsteki şu ifâde yaratılışın ilk cevheri hakkında fikir vermektedir:

“Ey Câbir! Allâh Teâlâ, eşyâyı yaratmadan evvel kendi nûrundan senin peygamberinin nûrunu yarattı. Bu nûr, Allah'ın dilediği şekilde onun kudretiyle deverân ediyordu. O zamân henüz *Levh*, *Kalem*, *Cennet*, *Cehennem*, *Melek*, *Gökyüzü*, *Yeryüzü*, *Güneş*, *Ay*, *Cin* ve *İnsân* yoktu. Ne zamân ki Allâh, mahlûkâtı yaratmayı diledi, bu nûru dört parçaya taksîm etti: ilkinden *kalemi*, ikincisinden *Levh*'i, üçüncüsünden de *Arş*'i yarattı; sonra dördüncüsünü dört parçaya taksîm etti: ilkinden *Hameletü'l-Arş*'i, ikincisinden *Kürsî*'yi, üçüncüsünden de kalan melekleri yarattı; sonra dördüncüsünü dört parçaya taksîm etti: ilkinden *gökleri*, ikincisinden *yerleri*, üçüncüsünden de *Cennet* ve *Cehennem*'i yarattı; sonra dördüncüsünü dört parçaya taksîm etti: ilkinden *müminlerin gözlerinin nûrunu*, ikincisinden *ma'rifetullâhtan ibâret olan kalblerinin nûrunu*, üçüncüsünden de *Kelime-yi Tevhîd*'den -*Lâ ilâhe illallâh Muhammedun resûlullâh*- *ibâret olan ünsiyetlerinin nûrunu yarattı.*” (‘Aclûnî, 1351: 265)

Bu rivâyete dayanılarak Allâh'ın ilk yarattığı cevherin bir *nûr* olduğu, sonraki oluş/yaratılış sürecinin *Nûr-ı Muhammedî* diye isimlendirilen bu nûrun dâimî bir şekilde tenevvür -taayyün/tecellî- etmesiyle devâm ettiği kabûl edilmiştir.

İbnü'l-'Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde hakikatü'l-hakâyık (hakikatların hakikati) olarak da ta'rîf ettiği cevherü'l-cevâhir (cevherlerin cevheri) hakkında şunları söylemektedir:

“İmam-ı mübîn (apaçık önder) doğru sözlüdür. O parlak nur ve cevherlerin cevheridir. O bilinen ve bilinmeyişi, ayrışan ve özet kalanı sayar. Her biçimin onda bir hakikati, onun her biçimde bir bulunuşu vardır. Yardım eder ve kendisinden yardım istenilir. Hepimiz ondan ortaya çıktık.” (Hakîm, 2004: 140-141)

Hakikat-ı Muhammediyye'nin tavsîf ve ta'rîf edildiği bu ifâdelerde, -cevherlerin cevheri olarak- onun, sonraki cevherlerin (yani -hakikatların hakikati olarak da- sonraki hakikatların) kaynağı olduğuna işâret edilmektedir. Bu ifâdelerden, ezelî *Kalem*'in *Levh-i Mahfûz*'a yazarak

² Geleneksel İslâm anlayışı çerçevesinde dîvân şii geleneğinin de kabûl ettiği kozmogoni ve cevher nazariyesi hakkında bkz. Ahmet Atillâ Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 90 (1994), s. 132-133. Tüm mevcûdât ve mahlûkâtın -sırasıyla öncelikle *Kalem*, *Levh*, *Arş*, *Kürsî*, *Sidretü'l-Müntehâ* olmak üzere- bu cevherden yaratılmış olması hakkında ayrıca bkz. Hatice K. Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2015, s. 161-172.

kaydetmiş olduğu değişmez/sâbit hakikatların da ikinci dereceden cevher olarak kabûl edilebileceği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Cîfî, *el-Kemâlâtü'l-İlâhiyye fîSıfâti'l-Muhammediyye* adlı eserinde, Câbir Hadîsi'ne de atıfta bulunarak, bir umûmî rahmet kabûl ettiği Muhammedî hakikatın yaratılışına dâir şunları dile getirmektedir:

“Bil ki rahmet iki türlüdür: özel rahmet, genel rahmet. Özel rahmet, Allah'ın özel vakitlerde kullarını onunla idrâk ettiği rahmetidir. Genel rahmet ise Hakikat-i Muhammediyye'dir. Allah Teâlâ eşyanın hakikatlerinin tamamına onunla rahmet eder. Böylece her şey kendi varlık mertebesinde zuhûr eder. Varlıkların kâbiliyetleri feyz ve cömertliği kabule onunla hazır olur. Bu yüzden Câbir (r.a.) hadisinde de belirtildiği üzere kendisiyle âlemdeki varlıklara rahmet etmek ve böylece onları O'nun örnekliğine göre yaratmak üzere Allah'ın yarattığı ilk şey, Muhammed (s.a.s)'in ruhudur. Nitekim Allah, âlemi Muhammed (s.a.s)'in varlığından çıkarmıştır. Arş, Kürsî ve diğer ulvî ve süflî varlıkları O'nunla rahmete ersinler diye O'ndan var etmiştir. Çünkü onlar O'nun yüce numûneliğinden benzeri biçimde O'nun asil varoluşundan yaratılmışlardır.” (2010: 19-20)

Bu cümlelerden anlaşılabilirdiği kadarıyla oluş ve yaratılışın neş'et ve devâmına vesîle olan rahmet ve bereket kaynağı Hakikat-ı Muhammediyye'dir; Arş ve onun altında olan her şeyin aslı bu asîl kaynaktan mevcûddur.

Yazıcıoğlu Muhammed'in, Anadolu Türk tasavvuf edebiyâtı geleneğinin kurucu metinlerinden kabûl edilen, *Muhammediyye* adlı eserinde bu oluş ve yaratılış süreci hakkında şunlar yazılıdır:

*Rivâyetdür risâlet hazretinden
Ki Allâhu te'âlâ kudretinden*

*Benüm nûrumı evvel kıldı îcâd
Pes andan sonra kıldı mülke bünyâd*

*Ki elli bin yıl anı ön yaratdı
Semâvât ile arzı son yaratdı*

*Didi hem rûhum evvel oldı mahlûk
Didi hem 'akl-ı evvel geldi mahlûk*

*Didi hem evvelâ dürr oldı mevcûd
Didi hem külli dürden geldi mevcûd*

*Didi evvel kalemdür k'oldı melhûz
Didi evvel yazıldı levh-i mahfûz*

*Bulardan feyz kıldı 'ilm-i esrâr
Kemâlâtın bulardan kıldı izhâr (Çelebioğlu, 1996: 11)*

Bu beyitlere göre ilk önce Nûr-ı Muhammedî/Rûh-ı Muhammedî, Akl-ı Evvel, Dürr (cevher), Kalem, Levh-i Mahfûz yaratılmış, sonraki ilmî süreçte mahlûkât, bu mevcûdâtтан türemiştir. Yine Muhammediyye'nin bir başka kısmında geçen

*Yaratdı bir yeşil cevher nazar eyledi heybetle
Eridi cevher oldı su nazardan buldı çün lezzât*

*Pes andan arşı yaratdı yeşil cevherden ol sultân
Kodı su üstine anı ne mesned var ne hod mirkât*

(Çelebioğlu, 1996: 17)

beyitlerinde ise ilk mevcûdun yeşil bir *cevher* olduğu, bu cevherin Allâh'ın heybetli nazarı karşısında eriyerek suya dönüştüğü ve ondan yaratılan Arş'ın da su üstüne konulduğu anlatılmaktadır.

Za'îfî, *Risâle-yi Ahvâl-i Sûfiyye* adlı eserinde 'Âlem-i Ceberût'tan bahsederken Hakikat-ı Muhammediyye'yi *Cevher-i Evvel* ve *Hazînetullâh* ile aynı istilâh evreninde ele almakta, onun, *Kalem-i A'lâ*, *Levh-i Mahfûz* ve 'Âlem-i A'yân-ı Sâbite kavramlarına da karşılık geldiğine şu ifâdelerle işâret etmektedir:

“Kısm-ı Sâni 'Âlem-i Ceberût'dur ki ana Gayb-ı Mukayyed ve Ta'ayyün-i Evvel ve Tecellî-yi Evvel ve 'Âlem-i İcmâl ve Makâm-ı Vahdet ve Hakikat-ı Muhammediyye ve Kitâb-ı Mübîn dahı dirler zîrâ cemî'-i eşyâ ezelden tâ ebede dek bu hazretde mahzûndur (...) Vâhidîyye-yi Hâmîd ve Cem'u'l-Cem' ve Hakikat-ı'l-Hakâyık ve Asl-ı Usûl ve Mertebe-yi Ulûhiyye ve 'Akl-ı Evvel ve Cevher-i Evvel ve Ummu'l-Kitâb ve Hazînetullâh ve Vâlid-i Ekber ve Kalem-i A'lâ ve Levh-i Mahfûz ve 'Âlem-i A'yân-ı Sâbite ve 'Âlem-i Mücerredât ve 'Âlem-i 'İlm-i Ezelî ve Berzah-ı Kübrâ dirler.” (168b)

Burada *cevher* gibi *umm* (ana) ve *vâlid* (baba) kelimeleriyle de dikkat çekilen gerçek, Hakikat-ı Muhammediyye'nin türeme ve tür(ev)lenmenin kaynağını teşkil etmesidir.

Aynadaki Cevher

Geleneksel tefekkürün ayna nazariyesi, ilk cevher Hakikat-ı Muhammediyye ile sırasıyla ondan tür(ev)lenen her mahlûk/mevcûdu Hakikat-ı İlâhiyye'nin bir aynası saymaktadır; Levh-i Mahfûz da A'yân-ı Sâbite'nin ya da eşyânın cevherî hakikatının -ve bu arada kelâmın mazmûnunun- tecellî ettiği aynadır. Sâf tab'/meş'ar aynası da hâlis şâire Levh-i Mahfûz'daki mazmûn cevherini yansıtmak üzere bir inâyet olarak ihsân edilmiştir.

Suhreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk* adlı eserinde ayna ve muhayyileye yansıyan görüntünün hakikatından bahsederken şu ifâdeleri kullanır:

“Aynadaki sûretlerin sahnesi aynadır. Bu sûretler herhangi bir yer ve konumda bulunmayan muallak sûretlerdir. Hayaldeki sûretlerin sahnesi de *tahayyül kuvveti* olup bunlar da

muallaktadır. Derinliği ve zuhuru olmayan yüzeysel soyut bir misal -aynalarda olduğu gibi- kendi başına kâim olup, ondan ârizî bir şey oluşmadığında, onun arazi bir misali bulunan cevheresel bir mâhiyetinin var olması mümkündür. Bilmelisin ki, eksik nûr, tam nûrun misali/görüntüsü gibidir.” (2015: 534)

Bu ifâdelerden hareketle Levh-i Mahfûz’dan şâirin tab’/meş’ar aynasına yansıyan mazmûnu da, ilk hakikat aynasının cevherinin yani mazmûnun mazmûnunun -tâm ve kâmilen olmasa da (arazî de olsa)- üçüncü merteye/kademededen yansması bir cevher addetmek mümkündür. Daha açık bir ifâde ile, mazmûnun şâirin şiiriyle cisim kazanıp müşahhas hâle gelen kelâmî mücevher olduğu söylenebilir.

Kânûnî/Muhibbî’ye sunmuş olduğu bir kasîdede onun -ancak- şâha yakışan kendi tab’/meş’ar aynasından ma’nâ (mazmûn) cevherlerini çıkarttığına -yani sultânın şâirlik kudretine de-

*Tab’-ı şâhîden çıkarursun ma’ânî cevherin
Yoksa sen gencûr-ı genc-i ‘âlem-i irfan mısın*

(Tarlan, 1992: 57)

beyti ile değinen Hayâlî Beg, burada memdûhunun, ma’rifet âlemindeki (ezeliyyet âlemi) hazînelerin bekçisi olduğunu dile getirmekte, o yüzden ma’nâ/mazmûn aynasındaki cevherlerin, şâhlar şâhı Hakikat-ı Muhammediyye’nin ezeli aynadaki mazmûnun mazmûnundan yansıtılarak çıkarıldığını îmâ etmektedir. Sultân şâirin tab’/meş’arına yakışan ise Levh-i Mahfûz’u da aşarak doğrudan Hakikat-ı Muhammediyye’yi yani mazmûnun mazmûnunu yansıtmasıdır.

Bâkî, kendi tab’/meş’ar aynasını şiir cevherinin -yani mazmûnun- hazînesi olduğunu, orada yansıyan hayâlî mazmûn sûretlerine esrârkeşlerin bile tahayyül güçlerinin erişemeyeceğini şöyle iddiâ etmektedir:

*Tab’un ki genc-i gevher-i nazm oldu Bâkiyâ
İrmez senün hayâlüne bir iki bengiler* (Küçük, 1994: 443)

Bir başka beytinde de gönül (tab’/meş’ar) aynasını ma’nâlar hazînesi olarak kabûl eden Bâkî, dışarıdan fakîr bir köle gibi görünse de içeriden ma’nâlar (mazmûnlar) yönünden zengin bir gönül hazînesine sâhib bulunduğunu şu beyitle dile getirmektedir:

*Zâhirâ gerçi gedâ-sûretem ammâ Bâkî
Mahzen-i genc-i ma’ânî dil-i vîrânumdur* (Küçük, 1994: 174)

Neredeyse tüm şiirleriyle dîvân şiiri geleneğinin şiiraltını (poetik şuûraltı) yoklayan ve değerlendiren şâirlerin belki de en başında gelir Nefî, Türkçe Dîvân’ının daha en başında hem na’t hem fahriyye türünün en seçkin örneklerinden sayılan “sözüm” redîfli kasîdesinde Hazret-i Muhammed’in mâhiyeti yani Hakikat-ı Muhammediyye ile şiirin kaynağını birleştirip özdeşleştirmiştir. Kasîdenin âdetâ anlam girdâbı olan *sözüm* redîfi, kırkbeş beyit kırkaltı mısırâda çeşitli anlam kombinezonlarıyla na’t bağlamında Hazret-i Muhammed’in cevheri -Hakikat-ı Muhammediyye-, fahriyye

bağlamında ise şiirin cevheri -mazmûn- olarak değerlendirilmiştir. “Sözüm” redîfi kasîdenin farklı yerlerinden alınmış olan aşağıdaki altı beyitte daha açık bir şekilde *cevher* (*gevher/güher*) ile bir araya getirilmiştir. Şöyle ki, Nef’î

*Bir güherdür kim nazîrin görmemişdür rûzgâr
Rûzgâra ‘âlem-i gayb armaganıdır sözüm* (Akkuş, 1993: 45)

beytinde, Allâh’ın bir rahmeti olan eşsiz bir cevher,

*Bî‘araz bir cevher-i sâfidür ammâ muttasıl
Ehl-i tab’un zîver-i tîg u sinânıdır sözüm* (Akkuş, 1993: 45)

mısrâlarında, arazı olmayan sâf bir cevher ve

*Bir benüm gibi cigerdâr ehl-i tab’ olmaz dahı
Cevher-i tîg-ı kazâ-yı nâgehânîdür sözüm* (Akkuş, 1993: 45)

beytinde de, ansızın inen *kazâ* (< kader) kılıcının cevheri olarak kabûl ettiği “sözüm” redîfini, bu beyitlerde mevcûdâtın yaratılışının ezeli ilk safhalarını gösteren kelime ve kavramlarla eş düşünmekte, böylelikle *söz* ile *cevheri* birleştirmektedir. Bu durum, bir yandan yaratılan ilk özün söz olduğunu ileri sürerken bir yandan da sözün cevherinin ilk yaratılan âlemlerde bulunduğu işâret etmektedir.

*Olalı gavvâs-ı deryâ-yı hayâl-i midhati
Cevherî-yi tab’umun zîb-i dükkânıdır sözüm* (Akkuş, 1993: 47)

mısrâlarında, -mazmûnlarla dolu olan- tab’/meş’ar aynasını bir kuyumcu dükkânına benzeten Nef’î, na’tıyla övdüğü -mazmûnun mazmûnu sayılan- Hakikat-ı Muhammediyye’yi o dükkânın en değerli süsü olarak kabûl etmektedir. Beyitte ayrıca, Nef’î’nin, kuyumcu dükkânı gibi divânının en değerli mücevheri olarak bu na’t/şiirini saydığını îmâ ettiği söylenebilir.

Şiirinin kıymetini şiirden anlayanların bilebileceğini, kezâ Hazret-î Muhammed’in -ve Hakikat-ı Muhammediyye’nin- kadr ü kıymetini de yine ona inananların anlayabileceğini ifâde eden Nef’î

*Ehl olan kadrin bilür ben gevherüm medh eylemem
‘Âlemün ser-mâye-yi deryâ vü kânıdır sözüm*

(Akkuş, 1993: 45)

beytinde, şiir mücevherâtının kaynağı ile Hakikat-ı Muhammediyye’yi aynı ideal noktada birleştirmektedir. Bu beyit, şâirinin selefi sayılan Bâkî’nin şu beytini hâtıra getirmektedir ki orada, cevherin kıymetini bilmeyen câhil/gâfil gibi, zâhidin de -rind- şâirin şiirinden anlamayacağı ifâde edilmektedir:

*Şi’r-i Bâkîye kulak tutmasa zâhid ne ‘aceb
Söz güherdür ne bilür kadrini nâdan güherün*

(Küçük, 1994: 271)

Gizli Saklı Kutu

Hakikat ve ma'rifetin izini süren yol ehli arasında hadîs olarak Hazret-i Muhammed'e izâfe edilerek yaygın bir şekilde dillendirilen bir duâ şöyledir:

"Allâhumme erine'l-eşyâ'e kemâ-hiye." (Allâh'ım! Bana şeylerin mâhiyetini -hakîkî hâllerini- göster.)

Bu şekildeki duâsına karşılık Allâh'ın Hazret-i Muhammed'e Mi'râc yolculuğu esnâsında, mâhiyet/hakikatları ile birlikte Levh-i Mahfûz'u yani mazmûnlar âlemini göstermiş olduğu da bu dâirede kabûl edilmektedir.³

Daha önce de temâs edildiği üzere, mazmûnun mazmûnu sayılan Hakikat-ı Muhammediyye cevherinin -kendisinden yaratılmış olduğu- hâs ve gizli ma'den/hazînesi Allâh'ın nûrudur. Mazmûnun mazmûnundan tür(ev)lenmiş olduğu mazmûn mücevherâtının korunaklı hazînesi yani mazmûnlar âlemi ise *Levh-i Mahfûz*⁴dur.

Muhammediyye'de Levh şöyle tasvîr edilmektedir:

*Yaratdı evvelâ 'aklı işit takrîr idem nakli
Kalem geldi düzüldi 'arş içi levh ahsen-i hey'ât*

*Kalemdür nûr-ı Rabbânî vü levhdür dürr-i nûrânî
Dışı yâkût-ı ahmerden yazıldı üstine âyât*

(Çelebioğlu, 1996: 16)

Burada, Arş'in altında içi *ahsen-i hey'ât* (şekil ve sûretlerin en güzel hâlleri) ile dolu olan Levh'in bulunduğu, onun da içinin *inciden* ve dışının kıpkırmızı *yâkût*tan yaratıldığına dikkat çekilmiştir. Beyitler, Levh-i Mahfûz'un cevherî hakikatları ihtivâ edip koruyan bir hazîne olarak tasavvur edildiği, şeklinde yorumlanabilir.

Levh-i Mahfûz'un Arş'in altında ve *zeberced* mücevherinden yaratıldığı ve onda tüm mahlûkâtın işlerinin -ve oluşlarının- yazılı olduğu, Muhammediyye'nin şu beyitlerinde ayrıca ifâde edilmektedir:

*Çün yaratdı rûhı Rabbü'l-'âlemîn
Anun ardınca yaratdı 'illiyîn*

*Didiler levhdür zebercedden anı
'Arşun altında yaratdı ol Ganî*

*Anda a'mâl-i halâyık yazlıdur
Kim ki hayr işleye gökçek yüzlüdür (Çelebioğlu, 1996: 19)*

³ İslâm ilim ve tefekkür geleneklerinde ciddî tartışmalara zemîn teşkil eden Mi'râc hâdisesi sırasında Hazret-i Muhammed'in şahid olduğu şeyler hakkında bkz. Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac", *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 132-135; Arpaguş (2015), s. 236-242. Bu hâdisede Arş feleğine -ya da Arş'in hemen altındaki Sidretü'l-Müntehâ'ya- kadar mevcûd her şeyin -bu arada Kalem ve Levh'in de- kendisine tanıtıldığı rivâyet edilmektedir.

⁴ Levh-i Mahfûz'a dâir giriş mâhiyetinde kitâbî bilgiler için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", *DİA*, 27, Ankara 2003, s. 151.

Müşahhas ve cismânî olan her şey gibi kelâmın aslî ve hakîkî mâhiyetinin de Levh-i Mahfûz'da korunduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki

“İnehû leKur’ânun Kerîmun fiKitâbin Meknûn. (Şübhesiz o, korunmuş bir kitâbda bulunan yüce Kur’ân’dır.)” (Vâkı’a / 77-78)

ile

“Bel huve Kur’ânun Mecîdun fiLevhin Mahfûz. (Hakîkatta o, Levh-i Mahfûz'da bulunan şerefli Kur’ân’dır.)” (Burûc / 21-22)

âyetlerinde de beyân edildiği üzere, etik yoldan vahy edilen Kur’ân’ın aslî ve hakîkî mâhiyeti Levh-i Mahfûz'da saklı bulunmaktadır.

Tûr Sûresi’nin şu âyetleri de bu minvâlde değerlendirilebilir:

“Ve’t-tûri ve kitâbin mestûrin fîrakkin menşûrin ve’l-beyti’l-ma’mûri ve’s-sakfi’l-merfû’. (Tûr’a, açılıp yayılmış ince deri üzerine -sadır satır- yazılmış Kitâb’a, Beytü’l- Ma’mûr’a ve yükseltilmiş tavana and olsun.)” (Tûr / 1-5)

Bu âyetlerde Tûr-ı Sînâ’da Hazret-i Mûsâ’ya vahy edilen Tevrât’ın -ve diğer ilâhî kitâbların- aslî hakikatları Levh-i Mahfûz’da saklıdır. Bu âyetlerde *Beytü’l-Ma’mûr*’un ardından zikredilen -belki de onun yer aldığı- *sakfu’l-merfû*’ (yükseltilmiş tavan) terkibinden murâdın *Kürsî* ya da onunda üzerindeki *Arş* feleği olduğu söylenebilir.⁵

Fikirleriyle sûfi gelenekte önemli yer tutan Gazzâlî’nin, *Mişkâtü’l-Envâr* adlı eserinde bu minvâldeki

“Enbiyanın ilk menzili, his ve hayal bulanıklığından sıyrılıp mukaddes âleme yükseliştir. Bu menzilin misali *Mukaddes Vadi*’dir. Bu vadiye ayak basmak, ancak iki âlemi, yani dünya ve âhireti atıp Vahid-i Hakka teveccühle mümkündür. Sanki dünya ve âhiret birbirine müteakabil ve mütecaziptir. Her ikisi, beşerî-nuranî cevhere arız olmaktadır. Bunları hem bir defada atmak, hem de birbirine karıştırmak mümkün olur. Her ikisinin atılmasının misali, ihramlı iken mukaddes Kâbe’ye ayakkabıları çıkararak yönelmektir. Hatta burada birden Rububiyetin huzuruna yükselmek vardır. Eğer bu huzurda, kendisi vasıtasıyla kabiliyetli cevherlerde mufassal ilimlerin nakşolması varsa, bunun misali *Kalem*’dir. Eğer bu kabul edici cevherlerden bazıları daha önce alıyor ve ondan başkalarına intikal ediyorsa, bunun misali *Levh*, *Kitap* ve *Rakk-ı Menşur*’dur.” (2014: 62-63)

ifâdeleri de yine hemen yukarıdaki âyetlere, yani, Hazret-i Mûsâ’nın *Tuvâ Vâdîsi*’ndeki *Tûr-ı Sînâ*’da Allâh’ın kelâmı ve *Tevrât*’ın vahyine ve aynı yerde ilâhî/nûrânî tecellîye muhâtab oluşuna işâret etmektedir. Burada Gazzâlî’nin

⁵ Bu âyetlerin tefsiri hakkında bkz. Hayreddin Karaman - Mustafa Çağrı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu (Türkçe Meâl ve Tefsir)*, V, DİB Yayınları, Ankara 2008, s. 142-143.

nûrânî sıfatıyla vasıflandırdığı cevhere dâir yorumları da ayrıca dikkat çekmektedir; his ve hayâl bulanıklığının -ki bu, gönül ya da tab'/meş'ar aynasının iyi yansıtması olarak kabûl edilebilir- cevher ile cevherî olan *Kalem, Levh, Kitâb* ve *Rakk-ı Menşûr* varlıklarını tanıyıp yansıtma engel olduğu sonucu çıkarılabilir.

Dîvân şiiri geleneğinin de kabûlü yönünde bu âyetlerden bir kıyâs yapmak gerekirse, estetik yoldan ilhâm edilen hâlis şiirin aslî ve hakîkî mâhiyeti yani mazmûnu da Levh-i Mahfûz'da saklı tutulmakta, yeri ve zamânı geldiğinde ilhâm yoluyla şâirinin tab'/meş'ar aynasına yansıtılmaktadır.⁶

Hâzık'ın, tefahhur sadedinde dile getirdiği

*Güyyîâ kim genc-i esrâr-ı Hudâdur sözlerüm
Nüktesi mazmûn-ı remz-i âyet-i Kur'ân olur*

*Şimdi benden feyz alur erbâb-ı isti'dâd kim
Her sözüm bir nükte-yi ser-beste-yi Furkân olur*

(Güfta, 2001: 147)

beyitlerinde şiirlerinin, ilâhî sırlar hazînesi olduğundan bahsetmesi, onun, şiirlerinin nükte kaynağını ilâhî kelâmın ma'nâ kaynağı ile birleştirdiğini göstermektedir.

Şiir geleneğinde şâirlerin, ma'nâlar hazînesinin anahtarlarına sâhib oldukları kabûl edilmektedir; örneğin Nefî

*Girdi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî elüme
'Âleme bezl-i güher eylesem itlâf degül* (Akkuş, 1993: 315)

mısralarında böyle bir iddiâ içerisindedir. Bu kabûlün, bazı şuarâ tezkirelerinde⁷ de *hadîs* olduğu iddiâsıyla -önemsiz farklarla da olsa- nakledilen

*"İnne lillâhi kunûzen fitahti'l-'arşi ve mefâtîhuhâ elsinetu's-
şu'arâ'i. (Arşın altında Allâh'ın öyle hazîneleri vardır ki bunların
anahtarları şâirlerin dilleridir.)"*

sözünden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Emrî'nin

*Genc-i ruhunda gördi çü kuf-ı dehânumı
Miftâh-ı gaybdur didi gören zebânumı* (Saraç, 2002: 378)

beytinde, sevgilinin yanağı üzerinde şâirin dudaklarını kilitlenmiş hâlde görenler, bu durumu, şâirin dil anahtarıyla gayb hazînelerini açmaya çalıştığı

⁶ Kelâmî hakikatların yani mazmûnların etik (vahy ile peygambere) ya da estetik (ilhâm ile şâire) yolla Levh-i Mahfûz'dan indirildiği hakkında bkz. Abdülkadir Dağlar, "Şiirin Mazmûn Hâli", *Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*, (Ed.: Hatice Aynur - Müjgân Çakır - Hanife Koncu - Selim S. Kuru - Ali Emre Özyıldırım), Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s. 229-233.

⁷ Örnek olarak bkz. Rıdvan Canım, *Latîf Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, AKM Yayınları, Ankara 2000, s. 108; Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2010, s. 142; Fatma Sabiha Kutlar Oğuz - Müjgân Çakır - Hanife Koncu, *Mehmed Tevfik Kâfile-i Şu'arâ*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2012, s. 33.

şeklinde yorumlamaktadırlar. Burada sevgilinin ince ayva tüyü hatlarıyla örtülü kıpkırmızı yanağı Levh'e benzetilmektedir ki onun dışı kırmızı yâkûttan yaratılmış olup üzerinde âyetler yazılmıştır.

Mezâkî ise bir medhiyesinin bir beytinde hazîne olarak gönlünü yani tab'/meş'ar aynasını, onun anahtarı olarak da kalemini kabûl etmektedir; kalem, gönül hazînesinden çıkan ma'nâ/mazmûn incilerini memdûhunun eteğine ya da ayağına saçmaktadır:

*Kalem destümde miftâh-ı der-i gencîne-yi dildür
Ne dil kim dâmen-i evsâfuna dürler nisâr eyler*

(Mermer, 1992: 191)

Mazmûn Cevheri

Hakikat-keîâm ve cevher-şiir ilişkileri çerçevesinde kelâmın hakikatının ve şiirin cevherinin mazmûn olduğunu, hâs kelâmın ve hâlis şiirin oluş ve geliş sürecinin ilk noktasında mazmûn cevherinin yer aldığını söylemek, bu yazının temel iddiâsını dile getirmek demektir.

Gelenekte felekler -“felek-fülk (gemi)” kelimelerinin iştikâkıyla- içinde buldukları gök denizinde yüzen gemiler olarak tasavvur edilmiştir.⁸ Denizlerin aşağıya doğru derinliklerindeki hazîneler ile göklerin yukarıya doğru derinliklerindeki hazînelerin bir simetri hâlinde birbirine tekâbül ve tetâbuk ettiği söylenebilir. Denizlerin en derininde bulunduğu varsayılan “dürr-i yektâ” (iri gösterişli tek inci) gibi, göklerin en derininde -Arş feleğinde- yer alan Hakikat-ı Muhammediyye de bir “dürr-i yektâ” kabûl edilmiştir. Bu çerçevede bir teşbîh ilişkisi içerisinde, felekleri de derin gök denizindeki yüklü hazînelerin mücevherâtını taşıyan gemiler olarak değerlendirmek mümkündür.

Sâmî, aşağıdaki mısralarda gazelini ma'nâlar denizinden mazmûn cevherleri yüklenmiş olarak gelen bir gemiye benzetir:

*Yüki cevâhir-i mazmun yem-i ma'ânîden
Sefîne-yi gazelüm Sâmîyâ gelür görünür* (Kutlar, 2004: 472)

Muhayyilesinden sızan hayâl damlalarının nîsân yağmuru damlası gibi mazmûn sadefinin ağzından girerek inciye dönüştüğünü söylediği

*Beyânî reşha-yı fikrün misâl-i katre-yi nîsân
Düşüp asdâf-ı mazmûnun zebânına le'âl olmuş* (Başpınar: 299)

beytinde Beyânî, şâirin, hayâlleri ile mazmûnlar âlemini yoklayıp oraya girmeye çalıştığını îmâ etmektedir, denilebilir.

Nâşid ise berceste mısralarını inciye benzeterek onların mazmûn sadeflerini süslediğini söylemektedir:

*N'ola zînet virürse Nâşidâ asdâf-ı mazmûna
Ki her bir mısra'-ı bercestenün yok farkı incûdan*

(Alıcı, 1998: 318)

⁸ Bu tasavvurla birlikte feleklere dâir İslâm düşüncesinin temel bakış açısı ve yaklaşımı hakkında bkz. İlhan Kutluer, “Felek”, *DİA*, 12, İstanbul 1995, s. 303-306.

Bu beyitlerde yer alan *ma'nâlar denizinden* murâdın -üzerinde- Arş feleğinin yüzdüğü gök denizinin en derin bölgesi, mazmûn cevher/incisinin saklı tutulup korunduğu *sadeften* murâdın da Levh-i Mahfûz olduğunu söylemek mümkündür.

Gök deniz ve felek de gemi olarak kabûl edildiğinde şâirin de açık ve derin denizdeki mazmûn mücevherâtını (inci-mercân) çıkarma emelinde olan gavnâs yani dalgıç olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

Bu minvâlde

*Bahr-i nazmunda 'amîk olmaya dürr-i mazmûn
Ya'ni gavnâs-ı suhan-fehme olur çün gird-âb (Bektaş: 392)*

mısrâlarında Pertev'in, şiir denizinin en derin yerinde mazmûn incisi bulunduğu şâir kavrayan şâir dalgıcın da o inciye ulaşmak için âdetâ girdâb gibi dalış yaptığını dile getirdiği söylenebilir.

Gök-deniz benzeşmesinde ikisinin de derinliğine göre türkuaz/mînâ renge sâhib olmasının da payı bulunmaktadır. Yine bu çerçevede gökteki yıldızların denizdeki incilere benzetilmesi söz konusu olmuştur ki bu durumda felekler birer mücevher kutusu sayılmıştır.⁹

Yukarıda Nefî'nin poetik "sözüm" kasîdesinden alınmış olan beyitlerde, onun, söz/şiir cevheri konusundaki temel kavrayışının sınırlarına değinilmiş idi. Mazmûn cevheri-deniz ilişkilerine ışık tutulduğu bu bölümde ise onun, mazmûn cevherinin cilvegâhı olan tab'/meş'arını bir deniz olarak kabûl ettiğine değinmek gerekir.

*Tab'um ol bahr-ı güher-pâş-ı suhandur kim anun
Rîze-seng-i sâhilinden ter düşer dürr-i hoş-âb*

*Bâhusûs itdüm 'arûs-ı medhini tezyîn için
Bir bir andan gevher-i mazmûn-ı hâsı intihâb*

(Akkuş, 1993: 236)

beyitlerinde Nefî, tab'/meş'arını şiir mücevherâtı saçan denize, memdûhuna yazacağı medhiyyeyi de geline benzetmekte; o gelini süslemek için kullanacağı sâf ve hâs mazmûn mücevherâtını ise o denizden seçtiğini söylemektedir.

Nefî yine aynı minvâlde

*Tab'um ki bâd-ı cezbe-yi medhünle dembedem
Bir bahr-ı pür-hurûş-ı le'âlî-feşân olur*

*Her gevher-i nefîs ki andan zuhûr ider
Ârayış-i hazâ'in-i kevn ü mekân olur*

*Kim cem' iderse gevher-i mazmûn-ı hâsını
Cem'iyyet-i cevâhir ile kâm-rân olur (Akkuş, 1993: 140)*

⁹ Dîvân şiirinde felek etrâfında kurulmuş olan teşbîh ve istiâre evreni hakkında bkz. Cemal Kurnaz, "Felek (Edebiyat)", *DîA*, 12, İstanbul 1995, s. 306-307.

beyitlerinde de, deniz olarak kabûl ettiği tab'/meş'arından çıkan -inci gibi- hâs mazmûn cevherlerini derleyip toplayan şâirin hâlis şiir ile emeline kavuşacağına işâret etmektedir. Burada, kâinâtı süsleyen san'at eserlerinin de bu tab'/meş'ar denizinden çıkan mazmûn cevherlerinden tür(ev)lendiği îmâsı da söz konusu olabilir.

Mazmûn cevherinin hazînesinin gizli ve korunaklı oluşuna dâir değişik kombinezonlarla kurulmuş dikkat çeken teşbîh ve istiârelere de rastlanmaktadır.

*Gevher-i mazmun halâs olmaz elümden ger yiri
Cevher-i hançer gibi olsa hisâr-ı âhenîn* (Akkuş, 1993: 239)

mıs râlarında Nef'î, mazmûn cevherinin saklı tutulduğu hazîneyi keskin hançer çeliğinden yapılmış bir demir hisâra benzetmekte, öyle bir hazîne de saklı olsa da mazmûn cevherini mutlakâ ele geçirebileceğini iddiâ etmektedir.

Nef'î aşağıdaki beyitlerde yine iddiâli ifâdelerle, kendisini -belki de tab'/meş'ar aynasında- şiir için mazmûn besleyen üstâd olarak kabûl etmekte, bütünüyle mazmûnu yansıtan şiirinin, yekpâre parlak incinin kıymetini alaşağı ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca, kapısını sıkıca kapatılmış bulunduğu mazmûn ve ma'nâ cevherlerinin hazînesinin kilîdini de muhayyile eliyle yaptığı yumruğun darbesiyle kırdığını söylemektedir:

*Hudâvendâ ben ol ustâd-ı mazmun-perver-i nazmam
Ki pest itdi kelâmum kıymet-i lu'lu'-i lâlâyı*

*Şikest itdüm kilîdin darb-ı muşt-ı dest-i fikrümle
Bulup der-beste genc-i gevher-i mazmûn u ma'nâyı*

(Akkuş, 1993: 136)

Şâir *muşt* (yumruk) kelimesiyle, muhayyilesinin çok kuvvetli ve etkili olduğuna da îmâda bulunmaktadır.

Meşhûrî, kendi nazm/şiirini överek, mazmûn cevherlerini saklı tutup korumasından dolayı onun gizli/kapalı bir hazîneyi andırıldığını dile getirmektedir:

*Böyle nazmun gevher-i mazmûn ile Meşhûriyâ
Fark olunmaz sanki bir gencîne-yi mestûrdan*

(Aydemir - Çeltik: 2009)

Sırrî ise, gönül ya da tab'/meş'ar aynasının muhâtabının lakablarını mazmûn mücevherâtının kutusundan seçip şiir/nazım ipine dizdiğini

*Böyle tanzîm itdi silk-i nazma dürc-i ma'niden
Gevher-i mazmûn-ı elkâbın dil idüp intihâb* (Kazan, 2003: 361)

beytiyle ifâde etmektedir.

Mazmûn Cevherinin Sarrâfî

Mazmûn cevherini ortaya çıkararak kâşifler, onu işleyip kıymetli ve gösterişli bir şekilde sunan sarrâflar hâlis şâirlerdir.

Beyânî bir medhiyyesinde memdûhunun şâirliğini övme sadedinde, üzerinde mazmûn cevher/incisinin cisim kazanıp parladığı her satırı yani her mısra/beyti ile onun şiirinin yazılı nüshasının -âdetâ bir gerdânlığa benzediğine îmdâda bulunarak- nâzım/şâirlerin boyunlarına asılmasının şaşılacak bir şey olmadığını şu mısralarda dile getirmektedir:

*N'ola ta'lîka-yı cîd itseler nazm-âveran şi'rin
Mücellâdur dür-i mazmûnıla her satr-ı mezbûri* (Başpınar: 531)

Bu beyitte *ta'lîka* kelimesi ile eski Arab şiirindeki *Mu'allakatü's-Seb'a* geleneğine îmdâda bulunmuş olabilir, ki daha derin anlam tabakasında, şiirin Ka'be'nin duvarına asılması ile mazmûnün gönül (tab'/meş'ar) aynasına asılması arasında bir teşbîh alâkası kurulması beklenmiş olabilir.

Fehîm, şiirinin mazmûn ve hayâlin cevheri hâline geldiğini, bunun karşısında tevriye ve tecnîs -gibi bedî'- san'atlarının çanak çömlek kabîlinden değersiz şeyler sayıldığını

*Sözlerüm cevher-i mazmûn u hayâl oldı Fehîm
N'eyleyem ben hazef-i tevriye vü tecnîsi* (Üzgör, 1991: 678)

beytinde dile getirmektedir. Burada şâirin mazmûn cevherinden tür(ev)lenen şiirinin -belki mazmûn cevherine muhâtab olamayan- başka şâirler için cevher mâhiyetinde olduğu îmdâsının bulunduğunu söylemek mümkündür.

Hâzık, endîşe yani fikir/hayâli kazma ya da balyoza, kalemi de murca teşbîh etmekte, bu yolla Levh-i Mahfûz ya da tab'/meş'ar ma'deninden mazmûn cevherini çıkarma ameliyesine gözde sûret vermektedir:

*Hâzık çıkarur nevk-i kalem cevher-i mazmûn
Endîşe bizüm tîşe-zen-i ma'denümüzdür* (Güfta, 2001: 233)

Pertev, şiirde ustâdı olan Hoca Neş'et'in, kendisi için yazmış olduğu mahlas-nâmede onun billûr bakışındaki iksîr/kîmyânın¹⁰, tab'/meş'ar aynasını mazmûn cevherinin hazînesine döndürdüğünü söylemektedir:

*Kîmyâ-yı nazar-ı pâk-i cenâb-ı Neş'et
Pertevâ tab'umu gencîne-yi mazmûn itdi* (Bektaş: 270)

Dîvân şiiri geleneğinin şiiraltında yatan cevher ve mazmûn tasavvurları üzerinde en fazla kafa yoran şâirlerin başında Nefî'nin geldiğini söylemek, bu husûsta onun hakkını teslim etmek demektir. Yine onun

*Sâmi'a gevher-i mazmûnum ile nâzende
Nâtika lezzet-i güftârum ile şi'rin-kâm* (Akkuş, 1993: 217)

¹⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, cevher kelimesinin dîvân şiirinde iksîr/kîmyâ/sîmyâ anlamında da kullanıldığına dikkat çekmekte, kelimenin bu anlamı çerçevesinde, kimi zamân şiirin memdûhu olan kıymetli şahsın bakışının da yöneldiği şey/kişiyi cevher/mücevhere çeviren bir kîmyâ/sîmyâ sayıldığına işaret etmektedir. Bkz. *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s. 7-9.

beytine göre, “işitme kuvveti” onun mazmûn cevheri ile daha da cilvelenip kıpır kıpır olmakta, “söyleme kudreti” ise onun tatlı söyleyişi ile daha da tatlanmaktadır. Bu beyitte, nitelikli şiirin dört temel unsûruna işâret edilmektedir: Mazmûn cevheri, işitme kuvveti, söyleme kudreti, tatlı söyleyiş.

Cevherden Mücevhere

Geleneğin şiiraltını yeni şekil, yeni kelimeler ve yeni bir yaklaşımla yeniden yorumlayıp şiirleştiren Sezai Karakoç’un *Zamana Adanmış Sözler* adlı kitâbının “Alın Yazısı” şiirindeki aşağıdaki mısraların bu mes’eleye dâir olduğu ortadadır. Burada, ilk yaratılış süreci ile adı konmamış olsa da şiirin kaderi¹¹ ve cevheri dâiresinde ezeli mazmûnlar âlemi anlatılmaktadır:

*Kadere inen kamçı karanlıktaki kudret
Derinliklerden gelen fizikötesi ölçer*

*İstersen bin parçaya böl de gözlerden kaybet
Yine bulur izini tozunu sessiz göçler*

*Nerde kaldı o aziz o gün yüzlü saadet
Altın taçlı sevgili şiir sağılan cevher*

*Yakut işi hayaller alelâdeden nefret
Su yerine bengisu her yapı için mermer*

Nerde kaldı o aziz o gün yüzlü saatler (2003: 436)

Bu mısralarda yer alan “karanlıktaki kudret” terkîbi ile yaratılış sürecinden önceki mutlak bilinmezlik yani ‘amâ durumunun, “kadere inen kamçı” kelimeleri ile de yaratılış sürecini başlatıp kaderi yaratan *kun* emrinin murâd edildiğini söylemek mümkündür. Yine, “o aziz” ve “o gün yüzlü saadet” ifâdelerinden murâdın da Allâh’ın cemâlinin muhâtabı ilk hakikat aynası ve ilk mevcûd/mahlûk olan kutlu sevgili Nûr-ı Muhammedî (Hakikat-ı Muhammediyye) olduğu söylenebilir -ki o, mazmûnun mazmûnudur-. Bu durumda “o gün yüzlü saatler” de rûhların ilâhî hitâba mazhar olduğu ân/zamânı süresince *meclis-i elest* olarak yorumlanabilir.

Bunlarla birlikte, şiirin kaynağına işâretler bağlamında “yakut işi hayaller” terkîbinden murâdın, -yukarıda da geçtiği üzere- yâkût cevherinden yaratılan Levh-i Mahfûz’da yer alan hakîkî/sâbit sûretler yani mazmûnlar olduğunu söylemek mümkündür; şu hâlde, “şiir sağılan cevher” terkîbinin de kendisinden şiirin tür(ev)lendiği kelâmî hakikat/cevher olan mazmûna işâret ettiği ileri sürülebilir.

Karakoç’un bu mısralarının devâmında yer alan

*Bir ömür boyu yağdın kutlu yağmurlar gibi
Meryem gibi boşandın dört bir yönden gönlüme*

¹¹ Mazmûnun, şiirin kader tabakasına tekâbül ettiği iddiâsı hakkında bkz. Abdülkadir Dağlar, “Şiirin Alın Yazısı: Mazmûn”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/16 (2016), s. 1-13

*Aşk yolunda durmuşum yüce dağlar örneği
Umutlar bulut bulut seraplar küme küme*

*Ah çılgınım seni ilk gördüğüm günden beri
Ah delilik gömleği üstümde lime lime*

*Sen birsammlar sultanı hakikatlar meleği
Şiirler kelebeği en bakire kelime*

Meryem gibi boşanın dört bir yönden gönlüme (2003: 437)

mısrâları da bu minvâlde yorumlanacak olursa, “kutlu yağmurlar” ile “hakikatlar meleği” terkîbleri ile âlemlere *rahmet* olarak gönderilen Hazret-i Muhammed’in hakîkî mâhiyetinin yani Hakikat-ı Muhammediyye’nin îmâ edildiği söylenebilir. Yine, “bakire kelime” terkîbinin, dîvân şiirindeki *bıkr-i mazmûn* terkîbine tekâbüL ettiğini söylemek mümkündür ki tüm yaratılış sürecinin kendisinden neş’et etmiş olduğu *kun* kelimesi ya da mazmûnun mazmûnu olan temiz/sâf Hakikat-ı Muhammediyye’dir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hazret-i İsa “Allâh’tan bir kelime” olarak nitelenmektedir¹²; ayrıca, burada *kelimenin bakire* ile birlikte terkîb oluşturması da *Meryem-İsâ* bağıni da akla getirmektedir ki bir üst noktada anne bâkire Meryem’in de -kelimenin kendisinden tür(ev)lendiği- mazmûn gibi bir hakikat olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu durum, klâsik Yunan felsefesinde teorisi üretilen *logos* (kelime/mantık) kavramının hristiyan düşünce geleneğinde Hazret-i İsa olarak kabûl edilmesini de ayrıca düşündürmektedir.

Bu noktada şunu tesbît etmek gerekir: Her mazmûn cevheri bıkr/bâkirdir ve özeldir, yalnız kendisine hâs sâf tab’/meş’ar aynasında yansır ve cisimler âleminde görünür kılınır.

Geleneğin şiiraltı ile beslenip şiire husûsî bir ehemmiyet veren şâirlerden biri de İsmet Özel’dir. O, *Şiir Okuma Kılavuzu* adlı poetika kitabının “Sözel, Tôzel, Tüzel, Güzel” başlıklı bölümünde, şiirin diğer kelâmî san’at ve fââliyetlerden daha özel oluşunu -başka nedenlere değil de- kelâmın hakîkî mâhiyeti yani mazmûn cevheri ile alâkasını en kuvvetli bir şekilde kurabilen ve mazmûnunu en güzel bir şekilde yansıtabilen beyân tarzı olmasına bağlamaktadır:

“Şiiri sözle gerçekleştirilen bütün diğer faaliyetlerden ayıran onun sözü töze ilişkin bir biçimi yakalayarak belirgin kılışdır. Demek ki sözlü bir yapının şiir değeri kazanabilmesi karşılaştığımız metnin veciz, fasih, mahirane bir ifade kazanması yüzünden değildir. Asıl kazanç ‘anlama’nın kuralı konamayan alanına geçişimizle elde edilir.” (1994: 76)

¹² Hazret-i İsa’nın *kelime* olarak kabûl edilmesi hakkında bkz. Mustafa Sinanoğlu, “Kelime”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 212-214.

Bu ifâdelerden hareketle Özel'in, şiiirden tahsîl edilebilecek olan en değerli şeyin şiir vâsıtasıyla kelâmî cevherler ya da mazmûnlar âlemini müşâhede edebilme imkânı olduğunu kabûl ettiğini söylemek mümkündür.

Özel, yine aynı bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in kelâmî cevherini ilk kelime (logos) ile aynı dâirede ele alarak onu epistemolojik yoldan mutlak cevher/akıl noktasına; yine aynı şekilde, beyân ve bedî' yönünden kuvvetli ifâdelerle doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, aydınlığı karanlıktan, güzeli çirkinden keskin bir şekilde ayırdığı için onu etik ve estetik yoldan mutlak cevher/akıla karşılık gelen Hakikat-ı Muhammediyye'ye -yani mazmûnun mazmûnuna- taşımaktadır:

"Kur'an-ı Kerîm müslümanlara aslî (tözel) değerlerin aklı (logik, sözel) yönünü göstermiştir. Kur'an aynı zamanda Furkan olmaklığıyla müslümanlara seyfi (tüzel) ve bedii (güzel) değerlerin nelere tekabül ettiği konusunda yön göstermiştir. Müslümanların dünyasında etik-estetik-epistemolojik eylem alanı bir bütün olmaya başkalarının dünyasından daha yatkındır." (1994: 78)

Şiire dâir görüşlerini beyân ederken ilâhî hitâb/kitâb ile ilgili bu ifâdeleri kullanması, Özel'in, -biri etik diğeri estetik yoldan iniyor da olsa- Kur'ân-ı Kerîm ile şiirin ezeli ve mahfûz kaynağını kelâmî hakikat/cevher yani mazmûn noktasında birleştirdiğini göstermektedir.

Hulâsa, mazmûnun mazmûnu cevherin cevheridir; -dikey sırasıyla- mazmûn, murâd ve ma'nâ ise her biri bir sonrakinin cevheri olan arazlardır. Mazmûn cevheri en sonunda şiir lafzı ile müşahhas/mücessem hâle geldiğinde en arazi şeklini almış olur. Hâl böyle iken bile, arazi ama hâs/hâlis şiir lafzı başka lafızların cevheri olabilmektedir.

Son olarak, mazmûn-şiir alâkası dâiresinde bazı tesbîtlerde bulunulacak olursa şu tanım cümlelerini ifâde etmek şahsî bir tahrîr vazîfesi sayılacaktır:

Şiir, kendi kelâmî mâhiyet/cevherini yani mazmûnunu yansıtabilen ve yansıtma niteliği olan estetik kelâmdır.

Şiir, mahrem olana mazmûn cevherini gösteren bir ayna, mahrem olmayandan mazmûn cevherini saklayan bir perdedir.

- Kurnaz, Cemal. (1995), “Felek (Edebiyat)”, *DİA*, 12, İstanbul.
- Kutlar, Fatma Sabiha. (2004), *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvân*, Ankara.
- Kutlar Oğuz, Fatma Sabiha - Çakır, Müjgân - Koncu, Hanife. (2012), *Mehmed Tevfik Kâfile-i Şu'arâ*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Kutluer, İlhan. (1993), “Cevher”, *DİA*, 7, İstanbul.
- Kutluer, İlhan. (1995), “Felek”, *DİA*, 12, İstanbul.
- Küçük, Sabahattin. (1994), *Bâkî Dîvânı*, TDK Yayınları, Ankara.
- Mermer, Ahmet. (1992), *Mezâkî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*, AKM Yayınları, Ankara.
- Özel, İsmet. (1994), *Şiir Okuma Kılavuzu*, Oğlak Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta. (2002), *Emrî Divanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Sinanoğlu, Mustafa. (2002), “Kelime”, *DİA*, 25, Ankara.
- Suad el-Hakîm. (2004), *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. (1994), *Ahmed Paşa'nın Güneş Kasidesi Üzerine Düşünceler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. (1994), “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 90.
- Şihâbüddîn Sühreverdî. (2015), *Hikmetü'l-İsrâk (İsrâk Felsefesi)*, (Çev. Eyüp Bekiryazıcı - Üsmetullah Sami), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat. (1992), *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Üzgör, Tahir. (1991), *Fehîm-i Kadîm (Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi)*, AKM Yayınları, Ankara.
- Yahyâ Kemal. (1993), *Eski Şiirin Rüzgârıyla*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Yavuz, Salih Sabri. (2005), “Mi'rac”, *DİA*, 30, İstanbul.
- Yavuz, Yusuf Şevki. (2003), “Levh-i Mahfûz”, *DİA*, 27, Ankara.
- Za'îfî, *Risâle-yi Ahvâl-i Sûfiyye*, Ankara Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 2927/11, vr. 167b-170b.